

■ Lovászy László Gábor*

A fogyatékos emberek megjelenése az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának és az Európai Bíróság esetjogában, különös tekintettel az aktivista szemléletre

1. Jogszociológiai alapvetés

Jelen dolgozat írója azt kívánja alátámasztani, hogy az európai bírósági és az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának gyakorlata nagymértékben különbözik, s ehhez jogszociológiai szempontokat kíván felhasználni. A jogszociológia fő érdeklődési területe a jog érvényesülését biztosító társadalmi magatartások, így ennek fényében szemléljük a vizsgálat alá kerülő témákat.

Elsősorban arra van szükség ehhez, hogy egyrészt áttekintsük azokat az alapvető fontosságú társadalmi és politikai fejleményeket, amelyek szükségesek a fogyatékos emberekhez fűződő társadalmi és jogászai megítélés vizsgálatakor, másrészt fontos az is, hogy lássuk azokat az alapvető különbségeket és problémákat, amelyek a két (USA és EU) jogi struktúra és felfogás között feszülnek, egy-két gondolat erejéig ki fogunk térni az angol jogra is mint az amerikai jog forrására, valamint az egyik EU tagállam jogára.

A fogyatékos emberek mozgalmi és küzdelmei sok tekintetben korábbi társadalmi mozgalmakra épülnek, ám mind az USA-ban, mind az EU-ban más és más tőről fakadnak: az USA-ban a feketék polgárjogi küzdelmein alapulnak, Európában pedig az amerikai, nagy hatású előzményektől eltekintve elsősorban a nemi és később a faji diszkrimináció-ellenességen alapuló törekvésnek voltak betudhatóak e mozgalmak. Mindezekre a fejlődési állomásokra természetesen kitérünk.

Végül az egyes bírói eseteket fogjuk elemezni és kísérletet teszünk arra, hogy jogszociológiai alapokon álló konklúziókat vonjunk le.

* A Szerző Phd hallgató, Európai Unió szakértő

2. Bevezetés a fogyatékosügyi politikákba

2.1. Az emberi jogok megjelenése

Amikor a fogyatékos emberek jogairól beszélnek, akkor mindig az emberi jogokra gondolnak a megszólalók. Nevezetesen arra, hogy bizonyos, elidegeníthetetlen jogaik vannak, méghozzá olyanok, amelyek ahhoz szükségesek, hogy gyakorolni tudják a *mindenkit* megillető jogokat. A mindenkit megillető jogok pedig az emberi jogok. Zombor szerint az „emberi jogok olyan hivatkozási alapot jelentenek, amely elől még az emberi jogok egyetemességét vitató vagy tagadó kultúrák, jogrendszerek és vallások sem térhetnek ki, a globális problémákra közösen adandó válasz miatt. Korábban az európai kultúrkörben a Biblia volt ilyen közös alap, kiindulási pont, ma az emberi jogok. Minden nagy, az emberi jogok létét, közösséget érintő vita (politikai, gazdasági, szociális, kulturális) e körül forog.”¹

Ahhoz tehát, hogy a mindenkit megillető jogokat gyakorolhassák a fogyatékos emberek, olyan garanciákra, jogokra van szükség, amelyek nem a tartalmukat illetően mélyebbek, vagy erősebbek az emberi jogoknál, hanem azokat alátámasztják, meg-, illetve kisegítik.

Azonban ezek a támasztékok az emberi jogokon, illetve a gazdasági érdekeken alapulnak és azok hiánya nélkül a támasztógerendák is ledőlnek. Ezért ahhoz, hogy megértsük ezeket az „alapvető garanciális jogokat”, át kell tekinteni az emberi jogok, valamint az európai uniós intézmények fejlődését. Erre már csak azért is szükség van, mert a fogyatékos személyeknél felmerülő garanciák, jogok mind Amerikában, mind Európában (részben) más-más töről fakadnak.

Az emberi jogok megjelenése Nagy Károly² szerint a történelemben számos helyen azonosítható, bár az álláspontok eltérőek abban a tekintetben, hogy az alapelvek hol érhetőek tetten először. A szakirodalom szerint az ókori görög bölcseleknél ugyanúgy feltűnt az emberi egyenlőség eszméje, mint Manu törvénykönyvében, a buddhizmusban, a Koránban vagy akár a Bibliában, illetve a középkori zsidó és keresztény teológusok munkáiban. Az külön esszé témája lehetne, hogy a kultúrák és a vallások hogyan viszonyultak a fogyatékos emberekhez, illetve hogyan változtatták meg e viszonyukat, de erre nincs itt lehetőség.

Nagy maga azonban úgy véli, hogy az ókori rabszolgatartó társadalmaktól (beleértve a görög demokráciákat) és a feudális politikai intézményektől teljesen idegen volt a minden ember számára azonos jogokat biztosító felfogás. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy például az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* ne tartalmazna olyan elemeket, amelyek már a feudalizmus jogfejlődésében tetten érhetőek [pl. *Magna Charta* (1215), *Petition of Rights* (1628), *Bill of Rights* (1791)].

¹ Zombor Ferenc, Emberi jogok in IV. Jog, hatalom, ideológia in: Badó-Loss-H. Szilágyi-Zombor, Bevezetés a jogszociológiába, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2000, p. 124

² Nagy Károly, Nemzetközi jog, Püski, Budapest, 1999, pp. 315-125

2.2. Emberi jogok megjelenése az angolszász és a kontinentális jogrendszerben

A kontinentális jogrend főbb sajátossága általában az, hogy írott alkotmánnyal rendelkezik és nem meghatározó a precedens, míg az angolszász rendszerre (az USA kivételével Anglia, Írország, Ausztrália, Kanada, stb.) nem jellemző az írott alkotmány: a jogok és kötelezettségek nem „egy helyen” találhatóak. Ez a különbség megmutatkozik az antidiszkriminációs jogalkotás terén is. Erre jó példa a brit rasszizmus-ellenes (különösen a bevándorlással kapcsolatos) törvények sora az 1960-as évektől kezdődően, valamint az a tény, hogy a common law országokban könnyebb az antidiszkriminációs törvények megalkotása, hiszen – szerény véleményem szerint – az alapvető jogok nincsenek úgy definiálva, mint a kontinentális jogrend országában (elsősorban az alkotmányban).

Az antidiszkriminációs jogalkotás célja az, hogy a fogyatékos emberek élni tudjanak jogaikkal, illetve úgy tudjanak élni a jogaikkal, mint bárki más (ez már a pozitív diszkrimináció talapja). A fogyatékos emberekkel szimpatizáló mozgalom szószólói világossá tették, hogy mindez csak megfelelő anyagi és erkölcsi szolidaritással képzelhető el, melyek hiányában a súlyos fogyatékos emberek például elzárt intézetekben kénytelen tengetni napjaikat.

Az afro-amerikaiak sikere megmutatta, hogy a jogokért harcolni kell, és nyíltan kell a társadalmat szembeesíteni a problémákkal. A cél nemcsak az volt, hogy felhívják magukra a figyelmet, hanem, hogy mozgalmuk eredményeképpen konkrét jogszabály is szülessen.³

2.3. Az emberi jogok fejlődése

Általánosnak tartható az a vélekedés, hogy az emberi jogok elismertsége és garantálása a második világháborút követően terjedt el, különösen a második világháborút megelőző években bekövetkezett vagyon és jogfosztások következményeként. A legfontosabb előzmények voltak filozófiai síkon: *Aquinói Szent Tamás, Hugo Grotius, René Descartes, Gottfried Wilhelm Leibnitz, Baruch Spinoza, Francis Bacon, John Locke, Denis Diderot, Voltaire, Montesquieu és Rousseau*. Intézményi előzménye pedig minden bizonnyal a francia forradalom (*Az ember és polgár jogainak deklarációja*, 1789), azonban Nagy szerint az emberi jogok (természetjogi) koncepcióját először a *Virginiai Nyilatkozat* (1776) mondta ki:

³ Annak ellenére, hogy az Amerikai Legfelsőbb Bíróság már 1954-ben kimondta a szegregáció alkotmányellenes voltát, ez nem sok eredményre vezetett. A Civil Rights Act viszont „fogakat” adott a Legfelsőbb Bíróság döntéséhez súlyos pénzbírsággal kényszerítve az üzleti élet szereplőit és a magánembereket, hogy figyelemmel legyenek a megkülönböztetés tilalmára. Renee A Middleton, Carolyn W. Rollins, Debra A. Harley: The Historical and political context of the civil rights of persons with disabilities: a multicultural perspective for counselors, *Journal of Multicultural Counseling and Development*, Vol. 27 Issue 2, 1999

„Minden ember, a természet rendje szerint, egyenlően szabad és független s mindenkinek bizonyos, vele született jogai vannak, amelyektől, ha társadalmi közösségbe kerül is semmilyen szerződés meg nem foszthatja, vagy utódaitól azokat el nem veheti”.

Az első olyan dokumentum, amely tételesen, taxatív felsorolta a(z emberi) jogokat, az 1789-es francia alkotmányozó gyűlés által deklarált, *Az ember és polgár jogairól* szóló nyilatkozat volt. Az (alapvető) emberi jogok katalógusa még a második világháborút lezáró békeszerződések kapcsán sem volt pontos és kimunkált. A helyzet tisztázása érdekében az ENSZ Közgyűlése létrehozta az *Emberi Jogok Bizottságát* (a Gazdasági és Szociális Tanácson belül) annak érdekében, hogy kimunkáljon egy olyan nemzetközi szerződéstervezetet, amely tartalmazza mind az emberi jogok felsorolását, mind az azokra irányuló állami kötelezettségeket, illetve az azok végrehajtására vonatkozó szabályokat.

Az ENSZ elsősorban az *egyenlőség mindenkinek* alapelv alapján jött létre, hiszen az államok egyenrangúak és azonos jogokkal bírnak (noha a Biztonsági Tanács intézménye ennek ellentmond). Az *ENSZ Alapokmány* bevezetésében megerősítette a méltóság és az érték alapelveit, amellyel minden egyes emberi lény rendelkezik, és elsődleges jelentőséggel ruházta fel a szociális igazságosság előmozdítását. Ily módon maga az *ENSZ Alapokmánya* biztosítja valamennyi alapvető emberi jog védelmét, beleértve a fogyatékossgal élők jogait is. Az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát*⁴ (a továbbiakban: „Nyilatkozat”⁵) 1948. december 10-én az ENSZ Közgyűlésének párizsi ülésszakán ellenszavazat⁶ nélkül fogadta el.

A nemzetállamok szintjén a második világháborút követően született alkotmányokban már erőteljesebben megjelent az emberi jogok abszolút értelmezése. Egyrészt az új alkotmányozási folyamatok eredményeként, másrészt a megszületendő alkotmánybírók szerepének erősítéseként széles alapon lefektették az emberi jogokat, azokat a független alkotmánybírák éber tekintetére bízva. Az emberi jogok korlátozhatatlan volta a rendszerváltás idején, a nyugat-európai országokhoz képest néhány évtizedes késéssel, hazánkban is megjelent.⁷

⁴ A Nyilatkozat – mivel az csak közgyűlési határozat – elvileg nem nemzetközi jogszabály, s így nem kötelező erejű, nincs kényszerítő ereje sem. Ugyanakkor 1980-ban a Nemzetközi Bíróság szokásjogi úton már jogi jellegűnek tekintette a Nyilatkozatot, sőt egy szinten említette az ENSZ Alapokmányával, kinyilvánítva, hogy a Nyilatkozat szokásjogi úton már joggá vált.

⁵ Fontos megemlítenünk a 25. cikket: „(1) Mindenkinek joga van a saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, ideértve az élelmet, a ruházatot, a lakást, az orvosi ellátást és a szükséges szociális szolgáltatásokat, továbbá a szociális biztonsághoz munkanélküliség, betegség, rokkantság, özvegyiség, öregség esetén, vagy amikor tőle független körülmény egyéb körülmények miatt nincsenek megélhetési eszközei.”

⁶ Tartózkodott a szovjet tömb hat állama; Szaúd-Arábia, ahol rabszolgaság még a 70-es években is legális volt; valamint a Dél-afrikai Unió, ahol akkoriban az apartheid rendszer működött.

⁷ Alkotmány, 54. § (1) bekezdés

2.4. Az alkotmányos jogok három generációja

Annak ellenére, hogy a nemzetközi okmányok nem tesznek különbséget az egyes emberi jogok közt, a szakirodalom ismer megkülönböztető, rendszerező elveket és ebből következően hierarchiát is. Az alkotmányos jogoknak három generációja létezik, hasonlóan a francia forradalom hármasszavához: *liberté* – politikai szabadságjogok, *égalité* – gazdasági, szociális és kulturális jogok, valamint a *fraternité* – az ún. szolidaritási jogok generációja.

Az első generációs jogok a politikai és szabadságmozgalmak alkalmával fejlődtek ki és előkészítették a polgári forradalmakat, az állami szerepvállalás csökkentéséért síkra szállva.⁸ Ezeket a jogokat szokták *negatív* jogokként jellemezni az állam és egyén (társadalom) viszonyában, mert az államot „tűrésre”, „passzivitásra” kötelezik.

A második generációs jogok a francia szocialista mozgalmak hatására fejlődtek ki, és az állam hathatósabb közreműködését kívánják meg: ezért is szokták ezeket *pozitív* jogokként jellemezni.⁹ Alapvetően a *társadalmi egyenlőség* megvalósításáért szállnak síkra, mert úgy találják, hogy a szabadság önmagában – bár lehetővé teszi – de nem garantálja az egyenlő esélyeket.

A legújabb, ún. *szolidaritási* jogok a XX. század második felétől, különösen a harmadik világbeli szabadságtörekvések, illetve egyéb társadalmi-politikai mozgalmak hatására fejlődtek ki. Ezek a jogok alapvetően közösségi jellegűek, mert valamennyi, országon belüli és nemzetközi szintű, társadalmi erő összefogását igénylik. Harmadik generációs jogok például a békéhez való jog, a fejlődéshez való jog vagy az egészséges és kiegyensúlyozott környezethez való jog.¹⁰ Az egészséges környezet kialakítása egyben azt is jelenti, hogy mindenki számára biztosítani kell a megfelelően egészséges és biztonságos környezetet, amelyet így ezt természetesen a fogyasztékkal élő személyek tekintetében is figyelembe kell venni.

2.5. A fogyatékos XX. századi társadalmi-politikai megítélésének rövid áttekintése

A második világháborút megelőzően a fogyatékosok kezelését egészségügyi szempontból közelítették meg, és orvosilag kívánták megoldani a „problémát”. Ennek fénykora éppen az 1910-es és 30-as évekre tehető. A mozgalom vezető testületévé az 1926-ban alapított Amerikai Eugenikai Társaság vált, ahol a tagok egyetértettek abban, hogy a felsőbb társadalmi osztályok gazdagsága és társadalmi helyzete az értékesebb genetikai adottságokkal alátámasztható. Ezen felül a fogyatékos amerikai polgárok sterilizálását is lelkesen támogatták. Az USA-ban 1930-ra huszonhét államban hoztak törvényeket a „csökkent értékűek” kasztrálására, s néhány államban e törvények egészen a hetvenes évekig hatályban voltak. Sőt az alkotmány legfőbb

⁸ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 2-21. szakasz

⁹ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 22-27. szakasz

¹⁰ A megfelelő környezethez való jogot az 1972. évi környezetvédelmi világkonferencia deklarálta.

őreként tartott Legfelsőbb Bíróság egy 1927-es ítéletében¹¹ fenntartotta Virgina állam jogát a szellemileg fogyatékos emberek sterilizálására vonatkozóan. Megjegyzendő, hogy egyes európai országok, még a második világháborút követően is alkalmaztak erőszakos sterilizálást, mint például Svédország, Norvégia és Finnország.¹² Tehát nem véletlen, hogy a múlt század 30-as és 40-es éveiben a náci őrület tombolása közepette a nemzetiszocialista rendszer innen (is) merítette érveit a számára alacsonyabb rendűnek tartott emberek úgymond „eltérő” kezelésére¹³. Részben ennek is köszönhető, hogy a negyvenes évek második felében hozott deklarációk nem tartalmaztak utalást a fogyatékos személyek jogaira, mert a legtöbb nyilatkozat, nemzetközi dokumentum szövegezése már a harmincas években elkezdődött, még ha azokat radikálisan át is írták a viláégés után.

Az 1940-50-es évek a rehabilitáció és a prevenció koncepciójának kidolgozásával teltek el és egyre inkább hangsúlyt kapott az integrált megközelítés. A hatvanas években az egyezségokmányok¹⁴ megjelenésével előtérbe került a szociális megközelítés és ezt az un. jóléti államok is magukévá tették.

1975-ben történt meg a sérültek „nagykorúsítása”: az ENSZ Közgyűlése deklarálta¹⁵, hogy a fogyatékos személyek ugyanolyan politikai jogokkal bírnak, mint bárki más. További nagyon jelentős lépés történt ugyanebben az évben a tudatosítás terén, még ha nem is annyira széles skálán: a *Szociális Fejlődésért Bizottság* megfontolás tárgyává tette a fizikai és építészeti akadályok lebontását a még teljesebb társadalmi integráció érdekében, és egy új fogalom jelent meg a fogyatékkal élőkkel kapcsolatos eszköztárban: *teljes részvétel (full participation)* a társadalmi életben. 1976-ban a *Közgyűlés* az 1981-es esztendő *a Rokkantak Nemzetközi Év*é nyilvánította. A nyolcvanas években egyértelműen az addigi eredményekre támaszkodva olyan akcióprogramok indultak el, amelyek a rehabilitációra és a megelőzésre koncentráltak. Ekkor alakultak meg az első jelentősebb nemzetközi szervezetek (*Inclusion International* és a *Disabled People's International*). 1982. decemberében a Közgyűlés újabb lépést tett, amikor elfogadta a *Cselekvési világprogramot a fogyatékosok ügyében*¹⁶ ahol három kiemelt célterület volt: az esélyegyenlőség (*equal opportunities*), teljes részvétel (*full participation in economic and social life*) és a rehabilitáció (*equal access to health, education and rehabilitation services*).

¹¹ Buck v. Bell-ügy, 274 U.S. 200 (1927)

¹² A jelenkori jogrendszerekben meglévő, legális kasztrációs eseteket lásd később.

¹³ Lásd bővebben: Britannica Hungarica VI. kötet eugenika címszó alatt, p. 271

¹⁴ Az ENSZ Közgyűlése 1969-ben elfogadta a Szociális Haladásról és Fejlődésről szóló deklarációt, külön kiemelve az ENSZ Alapokmányának 19. cikkét, amely minden embert felruház az egészségügyi, szociális biztonság, valamint a jóléti szociális szolgáltatásokhoz való joggal. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát 1966. december 10-én fogadták el. Az egyezmények az un. első (személyes szabadságjogok, pl. állampolgárságot, tulajdont, gyűlekezést, szólásszabadságot biztosító jogok) és a második (a munka világával kapcsolatos) generációs jogok kifejtését tartalmazzák.

¹⁵ Deklaráció a Fogyatékos Személyek Jogairól, ENSZ Közgyűlés Határozata 1975. December 9.

¹⁶ The World Program of Action concerning Disabled Persons was adopted by the General Assembly in its resolution 37/52 of 3 December 1982

Az 1983–1992 közötti időszakot az ENSZ Közgyűlése a *Fogyatékos Emberek Évtizedének* nyilvánította 1982-ben, s 51 projektet finanszírozott. 1988-ban az un. *Tallinni Irányelvek* kiemelték azt, hogy a fogyatékkal élők saját magukat képviselik sorsukat tekintve, nem pedig függésben lévő „tárgyak” a kormányzat számára. 1992-ben a *Közgyűlés* a Fogyatékos Emberek Évtizednek lezárásaként december 3-át a *Fogyatékos Személyek Nemzetközi Napjává* nyilvánította.

1993. december 20-án a *Közgyűlés* elfogadta¹⁷ a mérföldkőnek tekinthető, alapvető fontosságú irányelveket¹⁸ a fogyatékos személyekre vonatkozóan: *Az Egyesült Nemzetek Alapvető Szabályai a fogyatékossgal élő személyek esélyegyenlőségének biztosítására* (a továbbiakban: *Standard Rules*). Ez az ENSZ dokumentum már egy monitoring rendszert vezetett be, s így folyamatosan figyelemmel kísérhetőek a felek által kitűzött célok és kötelezettségvállalások.

A *Standard Rules* bevezetését követően megtartott szakmai konferenciák – akár a témához szorosan nem is kapcsolódóan – külön kitértek a fogyatékos személyek igényeire és jogaira. A kilencvenes években folytatódott tehát az emberi jogi megközelítés, amit a bécsi (1993), kairói (1994) vagy a koppenhágai (1995) konferenciák jegyzőkönyvei tanúsítanak. Az ENSZ *Emberi Jogi Bizottsága* két évente tartja meg ülését Genovában.

A *Standard Rules* maga is megfogalmazza, hogy valamennyi szabály „eszközként szolgálhatnak a politika kialakításában, valamint a fogyatékossgal élő személyek és szervezeteik tevékenysége számára. [...] Az Alapvető szabályok célja az, hogy biztosítsák a fogyatékossgal élő lányok és fiúk, nők és férfiak számára, hogy társadalmuk tagjaiként ugyanazokkal a jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezzenek, mint mindenki más. Az egyenlő jogok alapelve magában foglalja, hogy minden egyes egyén szükségletei egyenlő fontosságúak, ezen szükségletek alapján kell végezni a társadalmi tervezést és minden erőforrást úgy kell alkalmazni, hogy minden egyes egyénnek biztosítsák az egyenlő részvétel lehetőségét.”¹⁹ A tervezési és döntési folyamatok során tehát figyelembe kell venni a fogyatékos személyek igényeit²⁰

Az ENSZ *Közgyűlése* 2001-ben úgy határozott²¹, hogy felállítanak egy olyan ad-hoc testületet, amely 2002 nyarára jelentést készít egy átfogó nemzetközi egyezmény kiadására (*Konvenció a Fogyatékos Személyek Jogainak Védelméről*). Az ad-hoc

¹⁷ 48/96 sz. ENSZ Közgyűlési Határozat 1993. december 20.

¹⁸ International legal standard for programmes, laws and policies on disability.

¹⁹ *Standard Rules*, Bevezetés, 14. pont és 25. pont.

²⁰ *Standard Rules*, 14. szabály: „A Tagállamok biztosítsák, hogy a fogyatékossgal szemponokat vegyék figyelembe a politikai irányelvek kialakításakor és a tervezésben. [...] A Tagállamok kezdeményezzenek és dolgozzanak ki a fogyatékossgal élő emberek számára megfelelő intézkedéseket országos szinten, ösztönözzenek s támogassanak hasonló lépéseket regionális és helyi szinten. A Tagállamok vonják be a fogyatékossgal élő emberek szervezeteit a fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos tervek és programokra vonatkozó, vagy gazdasági és társadalmi helyzetüket érintő minden döntéshozatalba. [...] A fogyatékossgal élő emberek igényeit és gondjait foglalják be az általános fejlesztési tervekbe, és ne külön kezeljék őket.”

²¹ Resolution 56/168 of 19 December 2001

bizottság második ülését 2003. júniusában tartotta, s még jelenleg is folyik ennek a tervezetnek a véglegesítése.²²

3. A bírói esetjog Amerikában

3.1. Az Amerikai Egyesült Államok

Vitathatatlan és a szakirodalomban is elismert, hogy a fogyatékoság kezelésében az Amerikai Egyesült Államok élen jár. Annak ellenére, hogy nem fogunk kitérni az USA jogrendszerére, érintőlegesen fogjuk tárgyalni a legfontosabb jogi normákat, prezentálva az un. önálló életvitel-mozgalom kialakulását és megerősödését. Amint később is kitérünk rá, tudni kell, hogy a mozgalom elsősorban polgárjogi összefogásként indult, felbuzdulva a fekete bőrű amerikaiak sikerein.

Az Egyesült Államokban törvényi szinten a fogyatékos személyek (polgári) jogait – mint kisebbségét – először 1990-ben szabályozták az *Americans with Disability Act*-ben (a továbbiakban: ADA).²³ Ez a korszakalkotó megközelítés eltér az európai unió felfogástól, mert jelenleg az Unióban nem különálló kisebbségként, hanem integrálandó csoportként tekintenek a fogyatékos emberekre. A törvény megalkotásakor a Kongresszus három területet jelölt meg, mint célt: tetszőleges akadályok megszüntetése, esélyegyenlőtlenségek megszüntetése, valamint a szükségtelen függőség és a nem teljesíthető aktivitás csökkentése.²⁴

Ezt megelőzően az 1973-ban elfogadott Rehabilitációs Törvény (*Rehabilitation Act*) és annak későbbi módosításai jelentették mindazokat a fogyatékos emberekre vonatkozó törvényi rendelkezéseket, amelyek az ADA előtt a fogyatékos személyek integrációját elősegítették, különösen a foglalkoztatás terén.²⁵ Fontos látni azt, hogy a Rehabilitációs Törvény 504-es szakasza²⁶ lényegében megegyezett az 1964-es Polgárjogi Törvény (*Civil Rights Act*) 601-es anti-diszkriminációs rendelkezésével, ami jogszociológiai szempontból alapvető jelentőséggel bír, legalábbis a társadalmi folyamatok és a jogalkotás tekintetében. Ugyanis Middleton, Rollins és Harley arra mutat rá, hogy az ADA-hoz vezető utat egyrészt az 1964-ben elfogadott un. Polgárjogi

²² További információ: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/adhocdocs.htm>

²³ 1990. július 26-án fogadták el az Americans with Disabilities Act-et amely egyértelműen kisebbségként definiálja a fogyatékosokat a törvény céljainál (Sec. 2.): „(7) individuals with disabilities are a discrete and insular minority who have been faced with restrictions and limitations, subjected to a history of purposeful unequal treatment, and relegated to a position of political powerlessness in our society, based on characteristics that are beyond the control of such individuals and resulting from stereotypic assumptions not truly indicative of the individual ability of such individuals to participate in, and contribute to, society”

²⁴ Francis, Leslie: Disability rights today, Human Rights: Journal of the Section of Individual Rights & Responsibilities, Vol 27 Issue 1, 2000

²⁵ ADA V. Cím, 501-504. szakasz

²⁶ Megtiltja a hátrányos megkülönböztetést a lakhatás, egészségügyi és oktatási szolgáltatások, valamint a foglalkoztatás terén.

Törvény kövezte ki a Rehabilitációs Törvényen keresztül. Másrészt a súlyosan fogyatékos emberek öntevékeny mozgalma ismertté vált, nem kis mértékben az amerikai feminista mozgalmak sikere, és a vietnami háborúból hazatérő, a háború alatt fogyatékosná vált veteránok miatt²⁷, illetve azok támogatásával. Céljuk az un. önálló életvitel megalapozása és kialakítása volt. A mozgalom credója, hogy a fogyatékos embernek legyen lehetősége *választani*, hogy ezzel is képes legyen az életét irányítani és csökkenteni a mindennapi kiszolgáltatottságot.

3.2. Bírói gyakorlat fejlődése az USA-ban

Arra nincs mód, hogy részletesen belemenjünk a bírói gyakorlatba és az egyes eseteket részletesen elemezzük a fogyatékos emberek jogainak érvényesülése, érvényesítése terén, azonban néhány esetre érintőlegesen kitérünk. *Pokol* szerint egy 1925-ös törvénymódosítás révén a szövetségi Legfelsőbb Bíróság hatalma jelentősen megnőtt, méghozzá úgy, hogy kivették a rendes fellebbezés eljárásból és a testület önállóan határozhatta meg, hogy milyen ügyekben dönt²⁸. Ennek eredményeképpen *Pokol* álláspontja szerint a szelektálási hatalmukkal élve erősen redukált számú ügyek esetében immáron „átfogó elveket” és „alkotmányos célokat” fogalmazhattak és fogalmaznak meg a bírák, eltávolodva az eredeti törvényszövegtől. Ez pedig kihatott az alacsonyabb bírói fórumokra is. Ugyanakkor, ahogy Badó megjegyzi, „[...] a bíróság csak akkor követi a saját szintjén született ítéletet, ha az meggyőző erejű. Ez a lehetőség óriási hatalmat ad az éppen ítélező bírák kezébe, akik – beállítottságuktól, aktivizmusra való hajlamuktól függően – a jogfejlődés új irányát meghatározó döntéseket hozhatnak. Ez legszembetűnőbben a Legfelsőbb Bíróság esetében érvényesül.”²⁹ Sőt szociológiailag igazolt tény, hogy az amerikai bírák kevésbé tekintik szentírásnak a korábbi bírói döntéseket, illetve hogy a jogszabályok értelmezésénél is jóval „nagyvonalúbbak” és flexibilisek, mint angol kollégáik³⁰. Így végső soron ez a folyamat ahhoz vezetett, hogy igazi alternatívát nyújtott a törvényhozói és az elnöki hatalommal szemben is a jog területén.

Ehhez kapcsolódóan fontos megjegyezni, hogy *Bagenstos* szerint *Ruth Bader Ginsburg*³¹ bíró – aki korábban a nők jogainak a védelmezője volt az 1970-es években és jelenleg a Legfelsőbb Bíróságon a fogyatékos embereket érintő ügyekben fogalmaz meg markáns véleményt – azt az álláspontot képviseli, hogy a bíróságok komoly szerepet töltenek be a társadalom formálásában, és a bírácoknak részt kell venniük egy un. társadalmi dialógusban.

²⁷ Bagenstos, Samuel R., Justice Ginsburg and the judicial role in expanding „We The People”: the disability rights cases,

Columbia Law Review, Vol. 104:49, p. 51

²⁸ Pokol Béla, A bírói hatalom, Budapest, 2003, Századvég Kiadó, p. 13

²⁹ Badó Attila, A jogászság, in: Badó-Loss-H. Szilágyi-Zombor, Bevezetés a jogszociológiába, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2000, p. 244

³⁰ Badó Attila, Az Egyesült Államok jogrendszere, in Badó-Loss (szerk.), Betekintés a jogrendszerek világába, Nyitott Könyv Kiadó, Budapest, 2003, p. 94

³¹ 1993. óta az amerikai Legfelsőbb Bíróság bírój

A szakirodalom szerint kimutatható, hogy a jelenlegi bírói gyakorlat nem egységes, sőt ellentmondásos, különösen az utóbbi évek döntéseit alapul véve. Ez Badó szerint több okra vezethető vissza. Egyrészt a törvényjavaslatok szóhasználatának precizítására és dogmatikai egyeztetésére itt nem fordítanak akkora figyelmet, mint Angliában, hiszen a törvény megszavazásáig a számos módosító javaslattal úgymint megváltozik annak szerkezete, eredeti egységessége. Ennek az a következménye, hogy a törvények precizításának hiánya a jogalkalmazásra bízva az új törvények jogrendszerbe való illesztésének kötelezettségét, így a bírák ennek megfelelően a büntetőjog területét kivéve nem ragaszkodnak a szó szerinti értelmezéshez, hanem elismerik, hogy egy adott esetben akár más megoldás is születhet. Másrészt nem alakult ki egységes szakmai színvonal, jogi kultúra az Egyesült Államokon belül, illetve csak kicsi ennek a hagyománya, legalábbis az angol jogászokéhoz képest. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy Massachusetts államban 1935-ig minden előképzettség nélkül bárki ügyvédi tevékenységbe kezdhett, feltéve, hogy büntetlen előéletét igazolta,³² sőt az egységes jogértelmezés hiányát mutatja az is, hogy az Angliában tapasztalható *közegyezség* sem alakult ki, többek közt a jogásztársadalom sokszínűsége miatt, szemben az angol Bar („ügyvédi kar”) homogenitásával.³³

A következőkben néhány, olyan vitatott ítéletre térünk ki, amelyek az amerikai Legfelsőbb Bíróság aktivista szemléletét és széles körű döntési szabadságát mutatják. Ahogy Badó megjegyzi az amerikai alkotmánnyal kapcsolatban, „a szöveg értelmezésének a lehetősége a Kongresszustól szép lassan a Legfelsőbb Bíróság kezébe került, mely Woodrow Wilson szavaival, mint egy folyamatos alkotmányozó konvent, máig is őrzi dominanciáját e tekintetben. Ezért nincs szükség az alapszöveg módosítására, hiszen a Legfelsőbb Bíróság, értelmező, újraértelmező tevékenységével képes az eredeti szöveg életben tartására.”³⁴

1998-ban az ADA kapcsán hozott első jelentősebb ítéletben egy tünetmentes HIV fertőzött ügyében³⁵ született döntés. A Bíróság úgy értelmezte a törvényt, hogy tekintettel arra, hogy a HIV fertőzés az illető szaporodási tevékenységének teljességét súlyosan befolyásolja, fogyatékosnak tekintendő a tünetmentes, ám beteg ember. 1999-ben a Bíróság ugyanakkor úgy döntött *Karen Sutton és Kimberly Hinton testvérek ügyében*³⁶, hogy az ikerpár nem áll az ADA hatálya alatt, mert rövidlátásuk korrigálható megfelelő lencsékkel, még akkor is, tette hozzá a bíróság, ha pilótának már nem felelnek meg.

A szakemberek szerint ez utóbbi ítélet az orvosi szempontok erősödését jelenti, hiszen személyben rejlő tulajdonságra utal és nem az igazságtalan és ésszerűtlen társadalmi környezetre helyezi a hangsúlyt, mint ahogy a HIV-fertőzött ügyében történt. Ez egyben azt is jelentette, hogy a Bíróság gyengítette az ADA és a többi jogszabály – így az 1964-es Polgárjogi Törvény – közötti mellérendelt viszonyt, legalábbis a koncepcióját tekintve, azaz gyengült a társadalmi igazságtalanság elleni harc eleme.

³² Badó Attila, Az Egyesült Államok jogrendszere, p. 79

³³ Badó Attila, A jogászság, p. 244

³⁴ Badó Attila, Az Egyesült Államok jogrendszere, p. 82

³⁵ Bragdon v. Abbott, 524 U.S. 624

³⁶ Sutton v. United States, Inc., 1999 U.S. LEXIS 4371.

A szakirodalom az 1999-es un. *Olmstead-ügyet*³⁷ kezeli a legjelentősebb esetnek. A határozat szerint az államok megfelelő feltételek esetén kötelesek biztosítani az értelmi sérült személyeknek nyújtandó szolgáltatásokat. Ez a megközelítés természetesen éles ellentétben áll a New Dealt megelőző gyakorlattal, ahol az állam beavatkozási hajlandóságát erőteljesen visszanyesték, „a húszas években a bíróság több mint 130 olyan törvényt nyilvánított alkotmányellenesnek, amely az állami beavatkozás fokozásával kísérletezett”.³⁸ A határozat arra is kitért, hogy a fogyatékos embereknek az intézetekben való szükségtelen tartása szintén diszkriminációt jelent és megsérti az ADA II. címében foglaltakat. Az ítélet jelentőségét a szakirodalom a *Brown v. Board of Education* döntéshez méri³⁹, ahol 1954-ben a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a faji alapon elkülönített oktatási intézmények *lényegükönél* fogva egyenlőtlenek, azaz alkotmányellenesek.

Az ADA elfogadását követő hat év eltelte után meglepő dolog történt Kaliforniában: az 1996. évi novemberi választásokon úgy döntöttek a szavazók, hogy nem támogatják a hátrányos helyzetűek negatív megkülönböztetése elleni politikai irányelvek alkalmazását. Mára gyakorlatilag nagy kérdés lett, hogy merre lép tovább a fogyatékos személyek jogainak alakulása, tekintettel arra, hogy az aktivista bíraskodás kora már az USA-ban is lecsendesülőben van. Erre a legjobb példa a *Toyota Motor Mfg. v. Williams-ügy*, ahol – a kritikusok szerint – az amerikai Legfelsőbb Bíróság egy újabb és különösen ellentmondásos ítéletet hozott 2002 januárjában. Az ítéletet megelőző perben a vita tárgya az volt, hogy a felperes valóban fogyatékos-e és a munkáltató valóban megtett-e mindent a felperes érdekében. A felperes írsorvadásban (carpal tunnel syndrome⁴⁰) szenvedett, amikor a Toyota gyárban egy futószalag melletti munkásként dolgozott. A cég a felperest kérésére áthelyezte a festőrészlegbe ellenőrként, ahol 3 éven keresztül kitűnően megfelelt. Azonban a cég újabb, más jellegű munkával bízta meg őt, amikor is fájdalmai kiújultak, és követelte az ésszerű körülmények (*reasonable accommodation*) biztosítását. A Toyota nem értett egyet a munkavállalója által követelt eljárással. Végül a felperes egy idő után nem járt be dolgozni, amiért a cég felmondta a munkaszerződést.

Az ítélet indokolásában az áll, hogy ha a felperes Ms. Williams képes például fogat mosni, fürdeni és egyes házimunkákat elvégezni, akkor nincs lényegesen korlátozva (bár a Bíróság nem használta ezt a kifejezést), lényegében az önálló életvitelében⁴¹

³⁷ Megjegyzendő, hogy nem ez az első és jelentős eset, ahol a fogyatékos személyekkel szembeni diszkriminációt mondta ki a bíróság, hanem az un. *Alexander v. Choate-ügy* 1985-ben, ahol a bíróság először ismert el egy kategorizált és „kellemetlen” („invidious”) megkülönböztetést a fogyatékosokkal szemben.

³⁸ Badó Attila, *Az Egyesült Államok jogrendszere*, p. 101

³⁹ Bagenstos, p. 49.

⁴⁰ E betegség tünetének a lényege, hogy a páciens nem, vagy csak korlátozott mértékben képes a tenyerét kinyitni. Ez azt is jelenti, hogy precíziós munka elvégzésére ebben az esetben nincs mód.

⁴¹ „[...] did not ”substantially limit [a] major life activity”, Supreme Court narrows interpretation of what constitutes a disability under the ADA: *Toyota Motor Mfg. V. Williams*, portal of Disability Rights Education and Defense Fund

az ADA § 12102(2) alapján⁴² és a Bíróság elutasította a felperes igényét. A Bíróság hozzátette, hogy a fogyatékoságnak nagyon súlyosnak kell lennie, amely központi és negatív módon befolyásolja az adott személy mindennapi életét, hozzáfűzve, hogy mindennek hosszú távon, illetve állandó jelleggel⁴³ kell fennállnia. Ez lényegében a 22-es csapdáját hozta létre, mert ha valaki bebizonyítja, hogy van olyan fogyatékos, hogy az ADA hatálya alá kerüljön, akkor a munkáltató joggal hivatkozhat arra a tényre, hogy a költségek miatt nem várható el tőle az ésszerű körülmények biztosítása a fogyatékos dolgozója számára.

4. Az Európai Bíróság gyakorlata

4.1. Az Európai Unió

Az EU részben abban is különbözik az ENSZ-től, hogy konkrétabb cselekvési programokat dolgoz ki, illetve ilyen programok kidolgozásához és végrehajtásához ad segítséget. Továbbá joganyaga egyben a tagállamok belső jogrendjének az elemévé is válik, így a szó szorosabb értelmében jogi normáknak tekinthetjük a közösségi normákat, szemben a nemzetközi jog talaján működő ENSZ által kibocsátott dokumentumokkal és nemzetközi jogi normákkal. Annak ellenére, hogy az Európai Unió szociális joga igen kiterjedt, arra a téma szempontjából csak érintőlegesen térünk ki, mert csak az utóbbi időben tapasztalható az EU részéről érdeklődés a fogyatékos emberek helyzetét illetően, holott már a Római Szerződés is számos helyen rendelkezik szociális kérdésekről.

4.2. Az Európai Bíróság

Az Európai Bíróság joggyakorlata a fogyatékos személyek esetében jelenleg nem túlzottan nagy terjedelmű. Néhány eset bemutatására van lehetőség, a későbbiekben azonban várható, hogy az Amszterdami Szerződéssel bevezetett 13. cikk közvetett módon lényegesen átalakítja majd az uniós jogot a fogyatékos emberek jogérvényesítése tekintetében. Mindezek miatt elsősorban analóg esetekre kívánunk fókuszálni. Megjegyzendő, hogy az Európai Bíróság sokkal nehezebb helyzetben van, mint az USA Legfelsőbb Bírósága a fogyatékos személyek jogainak érvényesítése tekintetében, hiszen egyrészt az Egyesült Államoknak van alkotmánya, míg az Európai Bíróság csupán elsősorban az elsődleges jogforrás részét képező szerződésekre támaszkodhat, amelyek alapvetően nem az emberi jogok talaján

⁴² „Disability.--The term "disability" means, with respect to an individual -- (A) a physical or mental impairment that substantially limits one or more of the major life activities of such individual.”

⁴³ „[...] to be substantially limited in performing manual tasks, an individual must have an impairment that prevents or severely restricts the individual from doing activities that are of central importance to most people's daily lives. The impairment's impact must also be permanent or long-term.”

állnak, hiszen az Európai Unió alapvető jogokról szóló kartájának⁴⁴ jogforrási jellege is meglehetősen bizonytalan. Másrészt az Egyesült Államokban a fogyatékkal élő személyek jogilag is egy kisebbséget alkotnak, míg az Unióban ez nem így van, ott csak az egyes személyek rendelkeznek védelemmel.

Legfontosabb (analóg) ítéletként az un. Inzirillo-esetet⁴⁵ kell felhozni, ahol az olasz állampolgár felperes gyermekének részére a felnőtteknek járó fogyatékosági ellátás iránti kérelmét a francia hatóság elutasította azzal, hogy az csak francia állampolgároknak jár. A Bíróság a felperesnek adott igazat és ezzel precedenst alkotott, méghozzá az un negatív diszkriminációt tiltva.

4.3. Az egyenlő bánásmód és a pozitív diszkrimináció elvéről

A szakirodalom egységesnek tűnik abban, hogy a fogyatékos személyekkel kapcsolatos politika elsősorban a nemi diszkrimináció elleni harc eredményeiből született meg, szemben például az Egyesült Államokkal, ahol a feketék polgárjogi harca volt a kiindulási alap.

Az európai integráció célja a Római Szerződés 2. cikkelye alapján a közös piac létrehozása. A 2. cikkely tehát elsősorban gazdasági érdeket fogalmazott meg, amely alapján a megkülönböztetés elleni harc csak eszköz és módszer ahhoz, hogy a gazdasági integrációban fellépő (nemzeti) torzulások – a nemek közötti gazdasági verseny torzító hatásának, azaz a díjazásban megjelenő különbségnek – megszüntetését, csökkentését elérjék⁴⁶. A Római Szerződésbe azért került be ez a társadalmi célnak látszó, ámde gazdasági indíttatású rendelkezés, hogy azok a tagországok, amelyekben már mindennapos gyakorlat volt a nemek közötti egyenlőség garantálása, ne kerüljenek hátrányosabb helyzetbe azon tagállamokkal szemben, ahol az még nem vált ténylegessé. A nemi diszkrimináción alapuló harc ugyan már az 50-es évek végétől megindult, ám komolyabb eredmények nem születtek.

A Római Szerződésnek a férfiak és nők közötti egyenlő bánásmód alkalmazását kimondó 119. cikkelyét⁴⁷ tehát csak szigorúan gazdasági érdekek mentén fogadták el az alapítók⁴⁸. Az egyenlő bánásmód elve a diszkrimináció tilalmát jelenti, azaz a hasonló helyzetben lévő személyeket azonos módon, az eltérő helyzeteket pedig különbözőképpen kell értékelni. Igaz, hogy a szerződés szövege alapján ez csak a díjazás terén⁴⁹ követhető, tehát a kor, faj, vallás stb. alapján történő megkülönböztetés

⁴⁴ Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000/C 364/01

⁴⁵ C-63676; ECR [1976] 2067

⁴⁶ Gyulavári Tamás, Az egyenlő bánásmód elvének dogmatikai és gyakorlati jelentősége in: Kiss György (szerk.): Az Európai Unió munkajoga, Osiris Kiadó, Budapest, 200, p. 57

⁴⁷ „Minden tagállam biztosítja annak az elvnek az alkalmazását, hogy a férfiak és a nők egyenlő vagy egyenlő értékű munkáért egyenlő díjazást kapjanak.”

⁴⁸ Előzményeként fogható fel az ILO 100. számú konvenciója (Convention No. 100, 29 June 1951. convention concerning equal remuneration for men and women workers for work of equal value)

⁴⁹ RSZ 141. cikkely [1957-ben: 119.cikkely].

elleni harc már nem volt a Római Szerződés tárgya. Mi sem jellemezte ezt jobban, mint hogy az egyenlő bánásmód e szűken értelmezett tényállása nem terjedt ki a Közösség állampolgárain kívüli személyi körre sem.

Gyulavári szerint az integráció első szakaszában a férfiak és nők közötti egyenlő bánásmód politikája, annak gyakorlati megvalósítása tagállami szinten elmaradt, olyannyira, hogy a bérezés tekintetében a férfiak és a nők közötti olló tovább nyílt⁵⁰. Végül az Európai Bíróság 1976. április 8-i, kiemelkedő jelentőségű ítélete hozta meg a gyakorlati alkalmazás terén a várva várt lendületet. A Defrenne II-ügy⁵¹ egyben a közösségi jog szociális vetületének új irányát is jelentette.

A Bíróság ítéletében talán az is szerepet játszhatott, hogy 1974-ben vezették be az új idők szelét jelentő *Szociális Akcióprogramot*⁵². Ennek alapján született meg a *férfiak és nők egyenlő bérezése elvének alkalmazására vonatkozó jogszabályok közelítéséről* szóló 75/117/EGK (tanácsi) irányelv, illetve a *férfiak és nők közötti egyenlő bánásmód elvének a munkához, a szakképzéshez, a szakmai előmenetelhez jutás, valamint a munkafeltételek terén érvényesített végrehajtásáról* szóló 76/207/EGK (tanácsi) irányelv. Az előbbi az „egyenlő munkáért egyenlő bér” elvének⁵³ megfogalmazása miatt jelentős, míg az utóbbi irányelv már nem csak a bérezés tekintetében kívánja a tagállamok jogrendszerait közelíteni a Közösség másodlagos jogforrási eszközével, hanem kitér a foglalkoztatás valamennyi kérdésére és egyben felhatalmazást ad pozitív intézkedések megtételére is⁵⁴. René David a következőképpen vélekedett: „A régi jog megoldásait és szabályait könnyű megváltoztatni. Sokkal nehezebb azonban olyan fogalmaktól, technikáktól, szellemi vagy érzelmi reakcióktól elszakadni, amelyeket megszoktunk, ösztönszerűen alkalmazunk, vagy érzünk.”⁵⁵

4.4. Az Európai Bíróság joggyakorlata

Mindezeket figyelembe véve talán megkockáztatható az, hogy az Európai Bíróság mintegy megerősítette az Európai Tanács szándékát, meghozva az ominózus *Defrenne II.* ítéletét. A felperes légi utaskísérőként dolgozott és a munkáltatóját kártérítésért perelte, mert az nem tartotta szem előtt az egyenlő munkáért egyenlő díjazás politikáját, ugyanis utaskísérőként kevesebb fizetést kapott, mint férfi kollégái (kabin felszolgálók). Témánk szempontjából az ítélet indokolásának 10. pontja minősül rendkívülinek:

„[...] e rendelkezés (azaz a 119. cikkely, jelenleg: 141. – L.L.) részét képezi a Közösség szociális céljainak, mivel a Közösség nem pusztán gazdasági egyesülés,

⁵⁰ Gyulavári, p. 58.

⁵¹ 43/75 Defrenne v. Sabena [1976] ECR 455

⁵² Council Resolution of 21 January 1974 concerning a social action programme

⁵³ 1. cikk alapján „egyenlő díjazás elve”

⁵⁴ 2. cikk (4) bekezdés: „Ez az irányelv nem érinti a férfiak és a nők esélyegyenlőségét elősegítő intézkedéseket, különösen, ha azok a fennálló egyenlőtlenségeket szüntetik meg [...]”

⁵⁵ Badó Attila, Az Egyesült Államok jogrendszere, p. 85

hanem közös fellépés révén azt a célt is szolgálja, hogy biztosítsa a társadalmi fejlődést, és törekedjen népei élet- és munkakörülményei folyamatos javítására, amint azt a Szerződés preambuluma is hangsúlyozza.”

Ezzel a Bíróság – szemben a belga kormányzat álláspontjával⁵⁶ – kimondta, hogy Közösségnek nem csupán gazdasági, hanem szociális céljai is vannak. Ennek jelentősége talán csak az „implied power” tanában foglalt elmélethez fogható az Egyesült Államokban, ahol Marshall bíró a McCulloch v. Maryland ügyben (1819) lényegében úgy érvelt, hogy a szövetségnek további, korábban határozottan le nem fektetett jogosítványai, illetve kötelezettségei vannak egyes területeken, amelyek menedzselése „szükséges és megfelelő”.⁵⁷ A szakirodalom ezen túlmenően a Római Szerződés 141. cikkelyének közvetlen hatályát⁵⁸ is kiemeli e bírósági ítélet alapján, amelynek az a lényege, hogy bármely tagállam polgára hivatkozhat a közösségi jogra, amennyiben úgy érzi, hogy neme miatt hátrány érte, függetlenül attól, hogy az esetleg előnyben részesített másik fél milyen állampolgárságú. Az ítélet ugyan nem kapcsolódik szorosan a fogyatékos emberek helyzetével, azonban az indokolás 10. pontjának szociális dimenziója mindenképpen hatással lesz a későbbiekben és véleményünk szerint ez lehet a kiindulási pont a továbbiakban.

4.5. Az esélyegyenlőség fogalmának megjelenése

A Közösség még további jogszabályokat⁵⁹ is hozott a diszkriminációs esetek leküzdésére, ám a nyolcvanas évekig nem történt érdemi előrelépés jogpolitikai szempontból, ugyanis ezek a jogi normák negatív megközelítésre, azaz valamilyen megkülönböztetéstől való tartózkodásra épültek. A nyolcvanas években megjelent az esélyegyenlőség fogalmának a használata, azonban ez csak alacsonyabb normákban, az un. puha jog formájában⁶⁰ (ajánlás, közlemény stb.) öltött formát. A nyolcvanas évek derekára a Közösség felismerte, hogy önmagában a diszkrimináció tilalma, az egyenlő bánásmód előírása és alkalmazása nem elegendő a meglévő aránytalanságok csökkentésére.

Ezen a téren áttörés az 1990-es évek elején következett be, amikor a tagállamok Maastrichtban elfogadták *Szociálpolitikai Jegyzőkönyvet*⁶¹, ahol az esélyegyenlőségre

⁵⁶ Korábban a Defrenne v. Belgian State-ügyben (80/70 [No.1.] [1971] ECR/445) a belga kormány úgy érvelt, hogy a 141. cikknek csupán gazdasági célja van.

⁵⁷ Badó Attila, Az Egyesült Államok jogrendszere, p. 87

⁵⁸ 43/75 Defrenne v. Sabena [1976] ECR 455 24. pont

⁵⁹ Az állami szociális biztonsági rendszerekre vonatkozó 79/7/EGK irányelv, foglalkozási (szakmai) szociális biztonsági rendszerekre vonatkozó 86/378/EGK irányelv, a terhes nők, a gyermekágyas és szoptatós anyák munkahelyi egészségének és biztonságának javítására irányuló intézkedések bevezetéséről szóló 92/85/EGK irányelv, szülői szabadságról szóló 96/34/EGK irányelv, a jogsértettek jogérvényesítését elősegítő 97/80/EGK irányelv.

⁶⁰ A Bizottság 1981. december 9-i 82/43/EGK határozata a Nők és Férfiak Esélyegyenlőségével Foglalkozó Tanácsadó Bizottság létrehozásáról

⁶¹ Jegyzőkönyv az Európai Közösség tagállamai között – Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága kivételével – a szociálpolitikáról.

vonatkozó, a pozitív diszkriminációt jelentő intézkedések meghozatalára vonatkozó felhatalmazás megszületett (6. cikk (3) bekezdés⁶²). Lényegében a tagállamok képviselői belátták, hogy önmagában a jogszabályok megalkotása és kihirdetése elégtelen.

Az esélyegyenlősítés folyamatára az Amszterdami Szerződés megalkotása tette fel a koronát. Egyrésről a Római Szerződés újraszámozásával az esélyegyenlőség kérdése kiemelt jelentőséget kapott, hiszen a módosított Római Szerződés előkelő helyére, rögtön a 2., a Közösség feladatairól szóló cikkelyébe⁶³ került a férfiak és nők esélyegyenlőségének az előmozdítása, illetve a szerződésben meghatározott tevékenységeknél, a 3. cikk (2) bekezdésében a szerződés immáron a nők és férfiak közötti „*egyenlőség előmozdítására*” teszi a hangsúlyt. Továbbá az Amszterdami Szerződés módosította a Római Szerződés 117–120. cikkeit, amelynek eredményeképpen az új 119. cikk (jelenleg: 141. cikk⁶⁴) tartalmazza a Jegyzőkönyv megfelelő elemeit.

A módosított Római Szerződés új, 13. cikke⁶⁵ valóban gyökeres változást hozott nemcsak az antidiszkriminációs politikák terén, hanem a fogyatékos személyekhez való viszonyulás esetében is. Ez utóbbi alapja az Amszterdami Konferencia 22. számú Nyilatkozata a fogyatékos személyekről⁶⁶, amely mintegy beemeli a fogyatékos személyek szükségleteinek a figyelembe vételét a közösségi jogba. Az EU újfent megerősítette az emberi jogok iránti elkötelezettségét az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény Tizenkettedik jegyzőkönyvében foglalt 1. cikkelyre⁶⁷ való hivatkozással, ami bekerült a Római Szerződésbe⁶⁸. Ez lényegében egybevágott az Európai Bíróságnak egy közel húsz évvel korábbi ítéletével:

⁶² „E cikk nem akadályozza a tagállamokat abban, hogy bizonyos előnyöket nyújtó intézkedéseket tartsanak fenn vagy fogadjanak el abból a célból, hogy a nők számára a szakmai tevékenységek folytatását megkönnyítsék, vagy hogy a szakmai előmenetelükben őket érő hátrányokat megakadályozzák vagy kiegyenlítsék.”

⁶³ ASZ 2. cikk, 2. pont

⁶⁴ ASZ Mellékletének Ötödik rész újraszámozásáról

⁶⁵ ASZ 2. cikk 7. pont

⁶⁶ „A Konferencia megállapodott abban, hogy az Európai Közösséget létrehozó szerződés 100a cikke alapján meghozandó intézkedések kidolgozásakor a Közösség intézményei figyelembe veszik a fogyatékos személyek szükségleteit.”

⁶⁷ A magyar jogalkotó a Tizenkettedik Jegyzőkönyvet még nem hirdette ki. Az 1993. évi XXXI törvénnyel kihirdetett egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv alapján az I. Fejezet 14 cikke szól a megkülönböztetés tilalmáról: „A jelen Egyezményben meghatározott jogok és szabadságok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.”

⁶⁸ Az Európai Unióról szóló szerződés F cikkelyének (2) bekezdése (a Nizzai Szerződéssel módosított, egységes szerkezetű EU szerződés 6. cikkelye): „Az Unió a közösségi jog általános elveiként tartja tiszteletben az alapvető jogokat, ahogyan azokat az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, 1950. november 4-én Rómában aláírt európai egyezmény biztosítja, tovább ahogyan azok a tagállamok közös alkotmányos hagyományaiból erednek.”

„A Bíróság több alkalommal kifejtette, hogy az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása egyike a közösségi jog általános elveinek, melynek betartását köteles biztosítani. Nem kétséges, hogy a nemek közötti diszkrimináció megszüntetése az ilyen alapvető jogok részét képezi.”⁶⁹

5. Összegzés

Mind az amerikai, mind az európai közösségi jog tartalmaz a fogyatékos emberek tekintetében olyan rendelkezéseket, amelyek az adott társadalomban előrehaladást jelentenek, ámde más alapon. A formálódó EU hátránya mind jogdogmatikai és jogelméleti, mind jogtechnikai szempontból nyilvánvaló, azonban a hátrány nem tetemes. Önmagában a jogszabályok meghozatala és hatálybaléptetése még nem garancia a jogszabályalkotók céljainak maradéktalan megvalósulásához: „[...] a jogismeret se nem szükséges, se nem elégséges feltétele a törvénnyel egyező magatartásnak. [...] a nők jogismerete általában alacsonyabb a férfiakénál, anélkül hogy a nők kriminalitásfoka nagyobb lenne.”⁷⁰

Azzal mindenki egyetért, hogy a fogyatékos személyeket támogatni kell, hogy az időseket védelemben kell részesíteni, akárcsak a kismamákat, vagy a terhes nőket, azonban ez a mindennapi életben sokszor nem így van. Az emberek ugyanis hajlamosak egy kérdésről másképp gondolkodni általánosságban és ugyanarról eltérően, ha konkrétan jelenik meg, mert egy adott személyben, akár anélkül, hogy tudatosulna benne, több, eltérő attitűdréteg is megtalálható. „A jog az erkölcsi normák jó részét kodifikálja, így anélkül, hogy az emberek esténként a büntető vagy polgári törvénykönyvet bújnak, tisztában vannak azzal, hogy a lopás büntetendő, a tartozást vissza kell fizetni.”⁷¹ Ugyanakkor nem szabad abba a hibába sem esni, hogy azt feltételezzük, hogy a jogszabályok önmagukban túlzottan nagy hatást gyakorolnak az emberekre⁷², s éppen ezért nagy a jogalkalmazó felelőssége is.

Az európai és az amerikai bírói gyakorlat különbözősége véleményünk szerint kettős okra vezethető vissza. Egyrészt az amerikai Legfelsőbb Bíróság bíráinak politikai-ideológiai pártatlansága erősen megkérdőjelezhető és már a jelölésüknél is vitát kavarhatnak, hiszen az elnök hatásköre annak megtétele, míg az EU-ban az Európai Bíróság bíráit konszenzussal választják meg a tagállamok⁷³ és így a függetlenségük is nagyobb mértékben biztosított, s ezt erősíti az is, hogy a bírák megoszlása egy-egy döntés esetében titkos és nincs lehetőség médiaeseményé

⁶⁹ Gabrielle Defrenne v. Société Anonyme Belge de Navigation Aérienne Sabena-ügy, C-149/77 [1978], 26-27. pontok, lásd még: J. Nold, Kohlen – Bizottság-ügy C-4/73 [1974] 12-13. pont.

⁷⁰ Badó Attila, Loss Sándor, A jogtudat, in: Badó-Loss-H. Szilágyi-Zombor, Bevezetés a jogszociológiába, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2000, p. 139

⁷¹ u.o. 138

⁷² „Mások véleményének megismerése jóval nagyobb véleményattitűd-változást idézett elő. Jóval nagyobb, mint amit a törvény megismerésével szándékoztak.” U.o. 140.

⁷³ Várnay-Papp, Az Európai Unió joga, KJK-KERSZÖV, Budapest, 2003, p 98

degradálni a döntés megszületését nyilvános latolgatásokkal. Másrészt az európai bírák jobban kötöttek a szerződések (az ún. elsődleges jogforrások) szövegéhez, mint amerikai kollégáik az USA alkotmányához, annak ellenére, hogy a szerződések jelenleg nem töltik be azokat a funkciókat, amit a világ legrégebben hatályban lévő alkotmánya betölt. Az európai bírák aktivizmusa, véleményünk szerint, tehát csupán a szerződéseken mutat túl, de nem haladja meg egy alkotmány tág határait.

Mindezek ellenére nagyon fontos tisztában lenni azzal, hogy az aktivista bíráskodás, a nemzetközi szervezetek tevékenysége eredményeképpen vigyázni kell arra, hogy az emberi jogok kérdése ne váljon szemfedővé, illetve ne híguljon fel annak értelme, határa. Nem minden emberi jogi kérdésnek van szociális vonzata, mint ahogy nem minden szociális kérdés egyben emberi jogi is.

